

Az ógörög, barbarus és római köztársasági ezüstérmeken látható utólagos bevágásokról.

Közép- és Kelet-Európának azt a részét, mely nagyjában az Alpok és a Kárpátok keleti nyúlványaitól a Fekete-tengerig terül el, a Kr. e. utolsó századokban, a barbarus numizmatika szempontjából, ezüst-területnek nevezhetjük, mert ezen a területen — kevés kivételtől eltekintve — a főérték mérőfém — mondjuk — a valutafém az ezüst volt. Ennek a területnek szerves része a dáciai terület is. A legnyugatibb és legkeletibb részeken, egy bizonyos időben, keveredik ugyan az ezüst közé némi arany, de e mellett az ezüst, nagy tömegeivel, megtartja vezető szerepét. Egy idő óta mind a dák, mind a pannon területen erős ötvözetű potin pénzek tűnnek fel. Ezek azonban tipológiailag is szervesen kapcsolódnak az ezüst sorozatokkal, azoknak folytatásai, és nem válnak kimondottan rézpénzekké, vagy csak rövid ideig, és így ezek sem rontják le a területet jellemző értékelőfém ezüst jellegét.

Az ezüst és potin sorozatok között nem kronológiai egymásmelletti-séget, hanem kronológiai egymásutánt látunk. Az anyagromlást azzal a ténnyel hozzuk összefüggésbe, hogy az ezüstöt bőven szolgáltató makedon terület a Kr. e. II. század közepén római tartománnyá vált. Ezt a tényt szakköreink eddig nem vették figyelembe.

Anyag tekintetében és geografiailag, nagy vonásokkal így körvonalazott barbár érmészeti anyagnak az a része, mely ógörög érmek utánzataiból áll, kronológiailag II. Philippus makedon király kora (359—336 Kr. e.) és az I. század első fele közé helyezendő. Ez a kb. 250 esztendő felölelő időszak egy korábbi ezüst és egy későbbi potin érára tagolódik. Alábbi tanulmányunk tárgya az ezüst éra körére vonatkozik. Ez az ezüst epoca a pénzek felirata és egyéb jelenségek szerint alcsoportokra osztható; ezek közül legkorábbi az olvasható feliratos csoport és legkésőbbi a felirat nélküli csoport.

A pénzeket gyakran eléktelenítő bevágások csak ezüst sorozatokon láthatók és itt is inkább az olvasható-, olvashatatlan- és felirattöredékes érmeken (I. csoport), míg a felirat nélküli sorozatok közül (II. csoport), a rendelkezésünkre álló múzeális és irodalmi adatok alapján, csak egynél észlelhetjük előfordulásukat.

Bevágások nemcsak az ú. n. barbarus, hanem eredeti görög érmeken is előfordulnak. A szakirodalom, rendszeren a leírások során, mellékesen foglalkozik azokkal. Újabban kezdettek nagyobb gondot fordítani rájuk. Összefoglaló tárgyalásukat a Num. Zeitschrift (Wien) 31. k. 1899. évf.-ban a 353—356. lapokon Willers kísérelte meg. Ez a munka azonban nem áll rendelkezésünkre. Eredményeit sem ismerjük, ami nem akadályoz abban,

hogy a rendelkezésre álló múzeális és mérsékelt számú irodalmi adat alapján ne tanulmányozzuk azokat a kérdéseket, melyek felvetődnek a bevágásokkal kapcsolatban, nevezetesen: mikor és mely területeken találkozunk ezzel a szokással, milyen következtetéseket vonhatunk le a fenti megfigyelésekből az Erdély területét illető barbarus anyagra vonatkozólag, és végül milyen célt szolgálhattak a bevágások?

Mielőtt azonban ezek tárgyalásába kezdenénk, előre kell bocsátanunk néhány észrevételeit, melyek általában vonatkoznak az erdélyi barbarus sorozatok bevágásaira.

A bevágást vagy bevágásokat vésőszerű keskeny szerszámmal olyan módon eszközölték, hogy a pénzdarabot síma alapra helyezték, a vésőt a pénzdarabra illesztették és kalapácsfélével rácsaptak a véső fejére. A vágás tehát az elő-, ritkán a hátlapján fekvő lapkára *felülről lefelé* irányult. (1. kép.) Sohasem fordult elő, hogy a pénzdarabot élére állították volna és ennek megfelelőleg a párkánytól az érem közepe felé irányulna a vágás. A bevágás méretére jellemző, hogy sohasem terjed ki az érem egész átmérőjére, hanem kb. az érem radiusával egy méretű és rendszeren az érem középpontjától hatol a szélek felé, vagy megfordítva a szerínt, amint a véső vagy maga az éremlapka erre, vagy arra dült a bevágás pillanatában.

Barbarusainknál feltűnő módon a bevágások száz eset közül kilencvenben a hátlapon láthatók, tehát ott, ahol a ló foglal helyet. A legritkább eset, hogy a Zeus-fejet bántják a bevágásokkal. A moldvai huși-i lelet 70 darabja közül 62 darabon van bevágás és 1 darab kivételével valamennyi a hátlapon sérült.¹ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum anyagából 26 darab vagdalt, — az egész anyagnak kb. 10%-a, — de csak egynél vágták be a Zeus-fejes oldalon. Az aranyos-medgyesi lelet 105 darabja közül 48 darabot vagdaltak be.² A tövisi leletben, Gohl szerint, 18 érem közül 15 darab volt bevagdaltva,³ de a rövid tudósításból nem értesülünk arról, hogy az elő- vagy hátlapon sérültek-e?

Az a tény, hogy a bevágások aránytalan többsége a hátlapon található, annál is inkább gondolkozásra késztet, mert a pénzdarab inkább megfekszik a kissé mindig *concav* lovas oldalon, mint a *convex* Zeus típuson. Ha nem vezetne volna egyéb cél, mint csak a fémpróba, több bevágást találnánk az előlapon, mint a hátlapi oldalon. Az eset azonban megfordított: a körülményesebb hátlapi bevágást választották és gyakorolják. Miért? Megelégedünk egyelőre azzal a felelettel, hogy bármi okból, de kímélték a Zeus-típust. Egyelőre attól is tartozkodunk, hogy a lőtípussal kapcsolatban a bevágásoknak *sacralis* jelleget tulajdonítsunk (Epona), mert állításunkat nem tudnók a megfigyelésnek ebben a stádiumában kellően indokolni. Különbösen is az ilyen irányú elméleteket nem támogatják a klasszikuskor hasonló jellegű emlékei: a görög szentélyek inventáriumában nem szerepelnek bevagdalt pénzek.⁴

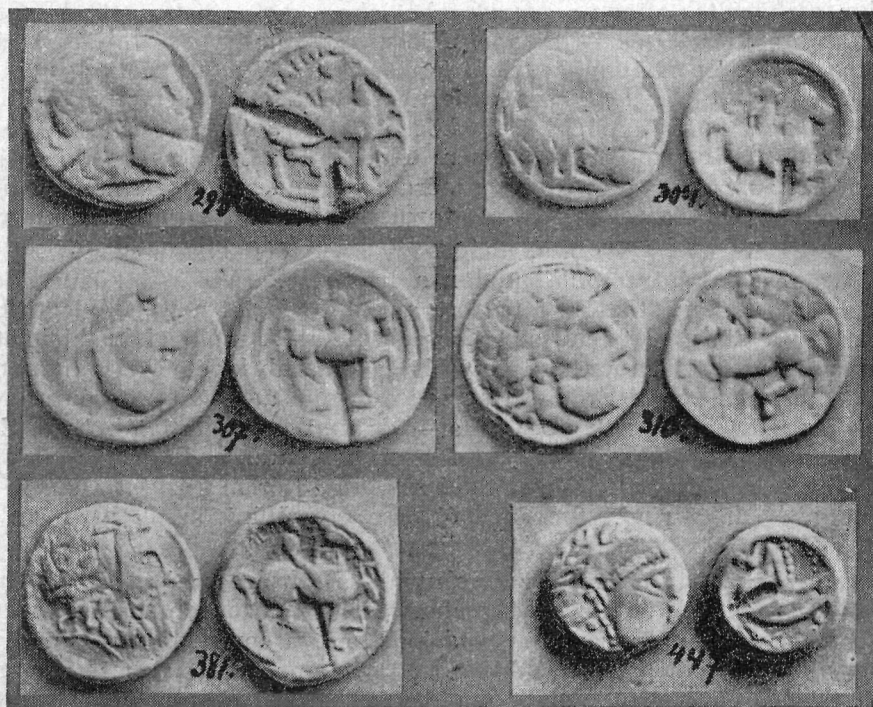
¹ Severeanu: Revista Muzeului și Pinacotecei Municipiului București No. I 1935.

² Numizmatikai Közlöny. Budapest, II. 57—61. III. 4—8.

³ Archéológiai Értesítő, Budapest. 21. k. 417. j., 22. k. 188. 1.

⁴ E. Babelon: Traité des monnaies... Doctrina, 644—645. 1.

A barbarus érmei corpusának lesz rendeltetése a bevágások helyezé-
tének (a típushoz viszonyított), számának és több bevágás esetén az egy-
idejűség, vagy egymásután tényének rögzítése. Az a tény, hogy a Gohl
szerinti ú. n. coistoboci (északdáciai) sorozatnak általunk ellenőrizhető
darabjain, tehát az azonos típusú és stiláris jellegű pénzekben a bevágások
mindig a ló szügyéből kiindulva hatol az érme széle felé, indokolja a be-
vágások helyzeteti megfigyelésének szükségességét. Ide vonatkozóan még
csak annyit, hogy a rendelkezésünkre álló mérsékelt számú adatnál (száz
körül) 26 esetben a bevágás nem érinti a típust, 35 esetben a lószügyét,



1. kép. Bevagdalt barbarus ezüstérmek „gr. Desseffy Miklós Barbár pénzei“ nyomán,
az eredeti számozást is megtartva.

299. szám.	AR. 25 ^m / _m	Találták	Krassó megyében	— — — —	13'62 gr.
304. „	AR. 23 ^m / _m	„	Temes	„	13'32 „
307. „	AR. 26—27 ^m / _m	Lelőhely ismeretlen.	„	„	13'54 „
310. „	AR. 25—26 ^m / _m	„	„	„	13'86 „
381. „	AR. 24 ^m / _m	Találták	Pozsony vidékén.	„	13'65 „
447. „	AR. 19 ^m / _m	„	Eszményben, Doboka m.	„	10'29 „

32 esetben a ló derekát is éri. A főtypus egyéb részeit (lovas, lónyak, lóhát
stb.) ritkábban éri a bevágás. A bevágások helyzetének általános jellege az,
hogy nem az érme közepén vannak (csak 2 esetben találtuk a lótest hosz-

szában), hanem a középről indulnak ki, átvágják a lapkát annak széléig, vagy ilyen tendencia vezetí és így legtöbb esetben az érem szélén folytonossági hiány látható a vágó szerszám nyomán.

Más az eset pl. a kezdő császárkori (Augustustól Vespasianusig) dél-indiai római aureusok bevagdálásainál. Itt a pudukotai (v. podokotai) leletben 501 éremből 401 darab volt bevágva,⁵ és amint K. Regling leírásából tudjuk, a bevágás a legtöbb esetben az előlapon, a császárfejen, tehát az érem közepén van (Kopfhieb).⁶

A kronológiailag is eltérő két jelenséget szándékosan állítottuk egymás mellé. A két különböző területen más az érmek anyaga: ott arany, itt ezüst. Más a kor: ott a Kr. u. I. század, itt a Kr. e. IV—II. század. Más népfaj eszközi ott az aranyakon, itt az ezüstökön a bevágásokat. Abban azonban megegyezik a két terület, hogy mindkettő most, vagy a közelmúltban ismerkedett meg első ízben a tulajdonképeni pénz előnyeivel. Hill, a délindiai lelet első közlöje hiszi, hogy nem Rómában vagdalták be azokat, hanem Indiában. Regling nem olyan bizonyos ebben. Hill szerint a forga-



2. kép. Bevagdalt eredeti görög- (Aenea, Macedonia), és eredeti római consularis (Familia Pompeia) érmek.

lomból való kivonás és az öntőtégelyre való előkészítés volt a bevágások célja, Regling szerint anyagpróba. Véleményem szerint a császárkori aranyakat Dél-Indiában vagdalták be, még pedig azért olyan módon, amint Regling leírja, hogy némileg hasonlatosokká tegyék a kauri kagylókhöz, melyek azon a vidéken, a kauri-kagylók hazájának szomszédságában (Malediva szigetek), korábban és később is fizetési eszközül használták.⁷ A közepen eszközölt bevágások által tehát forgalom-képessé tették a

⁵ Zeitschrift für Numismatik, 37. k. 13—18. 1. Numismat. Cronicl. London. 1898. 304. 1. (Hill.)

⁶ Regling megjegyzése a Zeitschr. f. Num. 37. k. 17^a lapján „Dieser Einschnitt geht freilich nich von der Kante aus in die Münze hinein, sondern von oben auf die Münze herab, aber viele unserer Silber Münzen aus den ägyptischen und verwandten Funden zeigen dieselbe Abweichung. Z. B. Fund von Tarent, Babelon, Melanges IV. Taf. XXII. 14, XXIII. 5, Newells Kilikischer Fund, Num. Chron. 1914. Taf. I. oft, Taf. II—IV. mehrfach, Journ. Int. V. S. 39 Abb. 4—5, unsere Taf. I. 38. — Z. f. N. 37, S. 5^a Bisaltá (Egypt. leletből).

⁷ Ebert: Bl. f. Praeh. „Geld“ §. 9. szerint Kr. u. a IV. században használják Élő-indiában már a kínai feljegyzések szerint, pénz gyanánt. Auböck: Hand-Lexikon über Münzen etc. 1893, „Kauri“ címlet szerint ősidők óta szolgált pénz gyanánt... „seit Uralten Zeit.“ Rich. Klimpert: Lexikon der Münzen, und Gewichte 1885. „Kauri“.

pénzzel még ismeretlen lakosok körében a római aerusokat, de a bevágások egyben anyagpróbául is szolgálhattak. Gondoljunk csak a siami ezüst tikálokra! A kauri egyik legforgalmasabb területén a tikál (ezüst pénz) ném a kauri formáját utánozza-e két oldalról felgöngyölt formájával és a közepén végig húzódó hosszanti teknősödésével?⁸ A primitívusabb népelemek számára a primitívebb kifejezőmód célravezetőbb! A bevágások jelenléte, ha fémpróba azoknak a célja, kétségtelenül bizalmi, illetve bizalmatlansági kérdés az illető város vagy állam pénzeivel szemben, de a kivitel mikéntjénél az elfogadó terület korábbi jellegzetes szokásai és kulturális viszonyai is érvényre juthatnak.

Az egymástól eltérő jelenségeket először önmagukban kell vizsgálnunk, területileg elkülönítenuk, hogy kellően értékelhessük. A megfigyelések ez irányban jól haladnak és kedvező eredménnyel biztatnak. Mi is vegyük ki a magunk részét e munkából hazaföldünk emlékeivel kapcsolatban és próbáljuk meg a nálunk észlelt jelenségeket távolabbi korok és területek hasonló jelenségeivel összevetni, összhangba hozni.

A gyűjtők és közétevők esztétikai érzéke hozta eddig magával, hogyha válogatni lehetett az anyagban, a bevágások által elégtelenített daraboktól eltekintettek. Lukább vásárolták és publikálták a művészileg kifogás alá nem eső ép anyagot, mint a bevagdalt defektusúkat. Ebben lelheti magyarázatát, hogy a publikált anyag közt általában sokkal kevesebb bevagdalt érmet találunk, mint amennyire számíthatnánk. Az olyan közlemény, mint amilyen Severeanunak a hus-i leletet ismertető tanulmánya, ahol minden darab fotografiáját láthatjuk, ritka jelenség.⁹ Ez a körülmény okozza, hogy alábbi, ide vonatkozó megfigyeléseink eredményének nem tulajdonítunk megállapítás jelleget; újabb leletek, ismeretek révén itt is, ott is módosulhat az eredmény.

A bevágásokat illetőleg tekintsünk szét a rendelkezésünkre álló irodalom alapján:

1. Az ógörög érmekeket utánzó kelta, gall, barbarus, dák, boi, pannon stb. névvel illetett nagyszámu érmeke kategóriájában,
2. A valóságos görög érmeke nagy tárházában,
3. A római érmeke hatalmas corpusában.

1. Bevágások barbarus érmekeken.

Az Erdélyi Múzeum kbl. 300 barbarus darabja közül bevagdalt 26 darab, tehát az egész anyagnak mintegy 10%-a.

A fentebb hivatkozott Severeanu-féle hus-i lelet 72 darabja közül bevagdalt 62 darab, tehát az egész leletnek 90%-a. Ennek a leletnek kronológiájára jellemző, hogy alig, vagy nem éri el a folyóvölgyenkénti elkülönülés stílárís fokát. E helyi muzeális gyűjtemény fenti 26 darabja közül kb. 18 darab hasonló megítélés alá esik.

⁸ Engel-Serrure: *Traité de numismatique*, Paris. Moderne II. k. 763 l.; J. Appel: *Münzen und Medaillen* 4/II. k. 910 l.

⁹ Severeanu: O. c.

Forrernél¹⁰ mindössze 4 darab, Dessewffynél¹¹ 13 darab, O. Voetter¹² munkájában 1 darab bevágott éremképet találunk. Kronológiailag ez utóbbiakra is állanak a muzeális anyagról és Severeanu-féle huși leletről mondottak: a hivatkozott muzeális és publikált anyagban a tallér nagyságú ezüstök és potinok egyetlen esetben sincsenek bevágva. Hasonló az eset a Nagy Sándor, Lysimachos, Audoleon és a thasosi tetradrachmát-, valamint a dyrrachiumi-, appoloniai drachmákat utánzó barbarusoknál. A Kr. e. I. századhoz tartozó és Erdélytől nyugatra eső területekre jellemző Biatek, Nonnos etc. sorozatoknál sem fordul elő bevágás.

A bevágások tehát legtöbbször a még jó stílusú, korábbi pénzeknél fordulnak elő; az Erd. Múzeum anyagában azonban olyan romlottabb stílusú pénzeket is megtaláljuk, melyeket az ezüst-sorozat végére szokás beosztani, főleg a hát-lapi típus romlottsága miatt. Ez a csoport az ú. n. coistoboci, melyeknek eddigi megfigyelések szerint főlelőhelye a Nagyszamos felső folyása.¹³ Kis méretű, 7—10 gr. súlyu, felirat nélküli pénzdarabok ezek, míg a többi bevagdalt legnagyobb részt 13 gr.-nál nehezebb. Ez a sorozat látszólag megbolygatja előbb felállított rendszerünk helyességét. Az érmek feltűnő vastagsága azonban arra kényszerít, hogy azokat kronológiailag az ezüst sorozatok korábbi csoportjához osszuk be. Így azonban stílus szempontból marad sok kérdéses valóság. Ha t. i. a korábbi vagdalt pénzek egyidősök ezekkel a kisméretű, feltűnően vastag darabokkal, hogyan állhatja meg helyét az az elmélet, amely fokozatos, lassú stílusromlást tételez fel a barbarus pénzek első kibocsátásától az utolsóig, még pedig olyan méretűt, melynek fokmérője az a jelenség, hogy az eredeti görög előképek elvesztése után, minden következő kibocsátásnál közvetlen elődjét utánozza? Hogy kerül a stílus szempontból egymástól távol eső két csoport — a bevágások révén — ugyanazon kronológiai nivóba? Úgy — mondhatjuk — röviden, hogy a stílus romlásnak az a foka, melynél a lovas típus „libanyakká és az azon ülő libafejje“ alakul át, csak látszólagos. Ezeket a kis méretű vagdalt darabokat teljesen hideg állapotban verték a gömbalakú (ahhoz közel álló) lapkára, mely a verés alatt nem lapult el kellő mértékig és így hiányos típusok állottak elő. Nem helyesen beállított ilyen példányokon a ló maradványát látjuk libafejnek, valóban azonban stílus szempontból ezek a darabok édes testvérei a sorozat elején álló, „elégé jó“ rajzú daraboknak, csak a szokatlan technikai eljárás következtében válnak hiányos rajzuakká. Azonos súlyuk is együtt tartja ugyanazon sorozat rendes méretű darabjaival. Ezeknek a kora tehát megelőzi a nagylapkájú ezüst és potin sorozatokat.

¹⁰ Forrer: Keltische Numismatik. Strassburg. 1908.

¹¹ Dessewffy: Barbarus pénzei. Budapest. I—IV. 1910; a Numismatikai Közönlöny mellékleteként jelent meg.

¹² O. Voetter: Collect. Ernest Prinz zu Windisch-Grätz. 2. Auflage. VI. Band. Wien. 1900.

¹³ E névvel illette Göhl ödön az e területre jellemző érmeket, mert Ptolemaios adatai alapján ide helyezte a coistobocus törzset. Vele ellentétben Párvan ugyanezt a törzset messze északkeletre, a Prut felső folyásához helyezi. Szerinte a caucoenses törzs lakott itten, míg tőlük északra az ansamenses, délre pedig a racatenses helyezkedett el. (Inst. Cartografie Unirea Braşov kiadásában megjelent Dacia Romană 106—271. Kr. u. feliratu térkép adatai.)

Menjünk nyugatibb barbár területre, mint amilyent a fent hivatkozott munkák felölelnek. A cseh-morva boi területet rendszeresen felölelő Paulsen-féle, újabban megjelent munka¹⁴ 1 darab II. Fülöp-féle tetradrachma utánzatot mutat be, melyen bevágás látható (B. tábla 40. sz.). A hátlapon van bevágva és átfurva, felirat-maradványos és szimbolumos. Bemutat még 3 darab Athena-Alkis-Nike típusú aranyérmét, melyek közül két darabon (I. tábla 14. 15.) az előlapon van 1—1 bevágás (lelőhelyük Oberösterreich), a 3-diknak előlapján pedig két bevágás látható (lelőhelye Merseburg, Provinz Sachsen). A területet jellemző más típusú érmeknél hasonló jelenséggel nem találkozunk. Erről a típusról Paulsennek az a véleménye, hogy a Duna-völgyén jutott fel az Alpok északi lejtőjére. Az egész sorozat korát a Kr. e. III. és II. századra teszi. A bevágott darabokat a sorozat elejére osztja be.

Még nyugatabbra menve I. Evansnál¹⁵ egyetlen britt bevágott érmet sem találunk képen bemutatva. Adr. Blanchet szerint¹⁶ a bevágások „gall érmeken is elég gyakoriak“. Hivatkozik a Seine és Marne összefolyásánál talált vékony- és széles lapkájú párizsi aranyakra,* melyeken a bevagdálást Duchalais-val egyetemben fémpróbáknak minősíti, míg Lambert, Saulcy és Hucher a folyó istenének ajánlott darabokat lát azokban. Hivatkozik továbbá a Forrer által közöltekre és a Szatmár megyei leletben előfordult bevagdalt érmekekre. Blanchetnél tehát az „elég gyakori“ kitétel (II. kötet 534. l.) az összes gall (értsed kelta, dák stb.) érmekekre vonatkozik. Ha tehát a párizsiaktól eltekintünk, e szokás gyakorlatnak Galliában, Britanniában alig van képviselője. Kelethez viszonyítva Nyugaton elhalványodva, ritkán találkozunk azzal.

2. Bevágások eredeti görög érmeken.

A fentiekből és az alábbiakból megállapítható, hogy a bevágások sem területileg, sem kronológiailag nem határolódnak Európa keleti barbarus (kelta, dák etc.) területeire és a Kr. e. IV—III—II. századokra, hanem gyakorlatban voltak már jóval korábban és a barbarusokkal egyidőben is úgy az európai, mint az ázsiai és afrikai görög pénzekkel kapcsolatban.

Lelőhely nélküli, bevagdalt ógörög érmei:

A helyi múzeális gyűjtemény görög anyagában bevágásokat találunk a következő érmeiken: 2 darab thasosi tetradrachmán, 3 darab Makedon-protos felíratú rom. prov. tetradrachmán, 1 darab perzsa sigloson (II. Dareios), összesen 6 darabon.

Az általunk felhasznált összefoglaló és részleges irodalmi adatok — a mellékelt rövid kimutatás szerint — a következő európai, ázsiai és afrikai városok és királyságok pénzein mutatják a bevágások gyakorlatát különböző korokban:

¹⁴ Paulsen: Die Münzprägung der Boier. Leipzig-Wien. 1933.

¹⁵ I. Evans: The coins of the ancient Britons, London, 1864.

¹⁶ A. Blanchet: Traité des monnaies gauloises. Paris, 1905. I—II.

* A Forrernél 42. sz. alatt bemutatott példányon az előlapon, közepén a fej van bevágva (mint a délindiai podokutai aranyelet darabjainál az eset).

A) EURÓPA.

a) *Graecia*.

Aegina VI. sz. (1);* Athen VI—V. sz. (8); Chalkidikei városok (Mende, Terrone) VI—V. sz. (6); adriai szigetek (Issa) IV. sz. bronz (1); Aegei szigetek (Creta) V—IV. sz. (2); Macedonia (Ainea, Orreskisok) VI—V. sz. (4); Thracia (Abdera, Bisalte) VI—V. sz. (2). Összesen 24 darab.

b) *Graecia Magna (Italia)*.

Syrus és Pixos VI. sz. (1) összesen 1 darab

c) *Hispania*.

Aurioli leletben V. sz. (1) összesen 1 darab

B) ÁZSIA.

Bithynia IV. sz. (1); Paphlagonia (Sinope, Amisos) V—IV. sz. (13); Lycia-Panphilia (Side, Phaselis) VI—V—IV. sz. (9); Cilicia (Soli, Nagidos etc.) V—IV. sz. (25); Cypros (Citium, Lapethos) V. sz. (3); Perzsia (satrapák) IV. sz. (15); Syria IV. sz. (4); Phoenicia (Sidon, Aradus IV. sz. (5), összesen 75 darab.

C) AFRIKA.

Cyrenaica VI—V. sz. (2). Egyptom (lásd még alább a nagyobb leletek közt b) alatt) összesen 2 darab.

Az A, B, C alatt felsorolt esetekben a lelőhelyek nincsenek megnevezve. Pár esetben azonban megtudjuk Reglingtől (Zeitschr. f. N. 37. kötet 5., 20., 32. II.), hogy fenti érme közül több, és közöttük valószínűleg az ainea-i tetradrachma is egyiptomi leletből származik. Ha tekintetbe vesszük az alábbi rövid lelet-kimutatást, közelfekvő a feltevés helyessége, hogy a fenti európai érmeket talán nem is Európában, hanem Afrikában vagy Ázsiában vagdalták be. A tömegesebb bevágások t. i. Egyiptomból és a Földközi tenger keleti medencéjének Egyiptommal szemben fekvő partvidékéről származnak (a Nilusdelta és Kisázsia déli partja).

Nagyobb ógörög éremleletek, ismert lelőhellyel.

a) *Ázsiából* Kilikiából a Newell által közölt leletben (Num. Chron. 1920) 141 darab közül 114 volt bevagdálva (81%). Elrejtésének ideje kb. 380 Kr. e. (Z. f. N. 41. k. 243. l.). Lederer a nagidosi (Cilicia) ezüst staterek-ről (Kr. e. kb. 420—333) írt tanulmánya során mintegy 45 darab vagdalt érmet mutat be fotografiában. A szövegben pedig azt mondja, hogy a X. csoport 47 érme közül 30 darab volt bevagdálva (83%), de más kilikiai, pamphiliai és pisidiai IV. századbéli érmen is gyakoriak a bevágások.

* A zárjel közé tett számok a darab számokra vonatkoznak.

(Z. f. N. 41. k. 153—276. l.). Ugyanez a véleménye a területről Imhof-Blumernek is.¹⁷ Szerinte a bevágások 360 előttről valók (314. l.). A Blanchet szerint az előázsiai ezüstökön (Syria) gyakran vannak bevágások.

b) *Afrikából*, főleg a Nilus deltavidékéről ismerünk több olyan ógörög érem-leletet, melyek a bevágások szempontjából is tanulságosak. E leleteknek közös jellemvonása, hogy az ép érme társaságában szétvagdalt, nyers ezüst-rögök, ezüst rudak is fordulnak elő és olykor az utóbbiakon is találunk bevágást.

1886-ban Flinders Petrie talált fenti összetételű éremleletet (Z. f. N. 37. k. 4. l.), melyben képviselve volt Európa, Ázsia és Afrika a Kr. e. VI—V. századból való érmeikkel.

1901-ben a Nilus deltájában kerültek elő a damanhuri és zagazigi éremleletek. Esetleg a kettő egy lelet volt. Mindakettő fenti összetételű és mindakettő a Kr. e. VI—V. századból való. A damanhuriban 165 darab (leírt), a zagazigiben 84 darab volt. A damanhuriban 84 európai görög közül 9 darab volt bevagdaltva. Az érme a görögországi északi bányavidék 10 városához és ugyancsak 10 közép- és délgörögországi városhoz, illetve szigethez tartoztak. Számbelileg vezet közöttük Aegina. A leletben 54 ázsiai közül 3 darab volt vagdalt. A 2 darab afrikai sértetlen, míg a szintén az északi bányavidékhez tartozó 25 darab meghatározatlan érem közül 3 darab vagdalt. A leletben tehát összesen 17 darab vagdalt volt (11%). A zagazigi leletben 69 európai közül (számbelileg Athén vezet) 28 darab, a 14 ázsiai közül 13 darab bevágott, míg az 1 darab afrikai ép. Bevagdalt tehát körülbelül 50%-a (Z. f. N. 37. k. 1. l.). A damanhuriban 55 darab trák-makedon érem közül 8, a zagzigiben ugyanezen terület 23 érme közül 17 bevagdalt.

1903-ban a beni-hassani ásatások alkalmával (Liverpoli Univers.) edényben 55 darab bevágatlan athéni és 20 darab kopott és bevagdalt föníciai ezüstérem, nyersanyag társaságában került napvilágra. (Revue Arch.-ban közölve 1905. I. k. 257. l.; Z. f. N. 37. k. 3. l.)

1905-ben Naukrat'iban leltek 70 darab bevágás nélküli athéni ezüstérmet, míg a többi görög (5), szicíliai (3), afrikai (6) közül 5 volt bevágva (Z. f. N. 37. k. 4. l.).

Ugyancsak a Nilus deltavidékéről való az az archaikus görög lelet, melynek minden darabja bevagdalt (Z. f. N. 41. k. 243. l. Num. chron. 1930).

A Sakha-ban talált és leírt 65 darab VI—V. századból való görög érem közül viszont csak 3 drb. bevágott (Eur., Ázsiai. Z. f. N. 22. k. 231—258 l.).

Az ógörög érmekekre vonatkozólag látjuk tehát az irodalmi adatokban, hogy a Földközi tenger keleti medencéjének környékén úgy Európa, mint Ázsia és Afrika területén előfordulnak a bevágások. A különbség csak az, hogy Egyiptom területén olyan korú érmeken fordulnak elő, amikor ezen a területen nem vertek még pénzt, hanem a görög pénzek mellett használták a korábban is szokásos értékmérőket. Itt a Kr. e. VI. és V. századbéli görög érmeiken találjuk a bevágásokat, tehát a perzsa háborúkat megelőző és közvetlenül követő idők (Athén hegemoniája) ter-

¹⁷ Imhof-Blumer: Kleinasiatischen Münzen. 312—314. l.

mékein. Az V. sz. vége felé és a IV. sz. folyamán azaz a peleponnesusi háború, Sparta-, Thebai hegemoniája idején az Egyiptommal átellenes, dél-kisázsiai partvidéken virágzik ez a szokás (Caria, Pisidia, Pamphilia, Cilicia, Syria), itt azonban a területet jellemző saját pénzeket és eddig Egyiptom területén sem tapasztalt mértékben.

Ha ellenben a nyugati medencét nézzük, e jelenséggel elvétve találkozunk. Graecia Magnából csak egy példára (Syris és Pyxus), Hispaniából ugyancsak egy példára hivatkozunk, az aurioli kincsleletből t. i., melynek kelet-görög jellege el nem vitatható. Karthagói és szicíliai érmeiken is elvétve találkozunk e szokással. Keleti szokásgyakorlat ez és nem nyugati. A tömegesebb leletek alapján inkább afrikai és ázsiai, mint európai szokás legalább is a Kr. e. VI., V. és IV. század folyamán. Kronológiailag legkorábban (VI., V. sz.) Egyiptom területén találjuk. Későbbben gyakorolják (V—IV. sz.) a Syriae Pylae és Caria közti ázsiai tengerpart-szegélyen és Syria, Perzsia területén és végül elemi erővel alkalmazzák a Kr. e. IV. és III. század folyamán a barbarusnak, dáknak, keltának nevezett ezüst pénzterületen. A huszi, aranyosmedgyesi és tövisi leletek tanúsága szerint, a Duna alsó szakaszához tartozó területen nagyobb mértékben, mint a középső szakaszához csatlakozó folyóvölgyekben. Ugyanakkor azonban a görög belterület (Európai) eredeti görög pénzleleteinek — úgy látszik — nem jellemző vonása.

A délről észak felé hatoló kronológiai egymásután méltán készíthet gondolkodásra annál is inkább, mert Kisázsia északi partvidékein és a Taurus által fedett hegyes belföldről eleddig nem ismerjük olyan jellegzetesnek ezt a jelenséget, mint a déli partvidékről. A Pontos Euxinus déli partján Bithyniában, Paphlagoniában eddig aránylag kevés számú vagdalt éremre hivatkozhatunk. De ismerjük erről a területről is, — főleg a Kr. e. IV. század második feléből (Ariathe 350—322 Kr. e.). A déli partokról a Tauruson átvető Ciliciae Pylae-n át, a folyóvölgyek mentén terjedhetett ez a szokás észak felé Cappadocia és Phrygia, illetve a későbbi Galatia területén át. Európát azonban, tengeri úton (Lycia, Caria partjairól) épúgy elérhette, mint a szárazulaton át. Terjedési útirányában kronológiailag is összevágó jelenség az európai barbarus ezüst (dák) területen való feltűnése, melyhez a III. sz. boius aranyai frappánsan csatlakoznak.

A nyugati területek, hová főleg Massilia közvetítésével jutnatott izelítő, más megítélés alá esnek: ide tengeri úton jutottak el bevagdalt darabok, vagy maga a szokás-gyakorlat.

Az Egyiptomi jelenségekre vonatkozólag a történelmi háttérrel röviden a következőkben adjuk I. B. Bury—Cook—Adcock: Cambridge ancient history 1926, III. kötet nyomán. Egyiptom Kr. e. 800 tájától Kr. e. 625-ig ethiopiai (Kasta, Piankhi, Sabaka 742—715), majd asszír uralom alá került (Assurhaddan, Assurnasirpal 681—667). Az asszír fenhatóság alatt 20 benszülött satrapa kormányozza, kik közül Psammetich ragadja magához az uralmat (663), lerázza az asszír uralmat, új dinastiát alapít (XXVI.) és számtalan üdvös intézkedéssel igyekszik az országromlást helyrehozni, de úgy neki, mint utódának, a suezi-csatornát átadni kezdő és az Afrikát körülhajózendó expedíció szervezőjének, Nikonak (Necho 610—595) hibájául rótták fel a görögök iránti előszeretétét, a görög zsoldos csapatok-

nak a belföldiek elé helyezését. A görög város-szövetség legfőbb tagjai Pelusium és Naukratis. Ez utóbbi helyen a Flinders Petri által végzett ásatások eredményei bizonyítást tesznek arról, hogy a Deltában is megelőzte az aeginiai befolyás az athénit. Sem I. Psammetich, sem utódai nem törődtek a mindjobban izmosodó Perzsiával, melynek uralkodója, Kambizes, Kr. e. 625-ben egyetlen csapással Egyiptomra is kiterjesztette hatalmát és több mint 120 esztendőn át — tehát a minket leginkább érdeklő Kr. e. VI. század egész folyamán — perzsa satrapák ülnek Egyiptom nyakán. Ha a marathoni és salamisi vereségek után némi könnyebbülés állott is be, az V. sz. folyamán újólág megromlott a helyzet a perzsák javára. Csak Nagy Sándor (Alexandria alapítása) és a Diadochusok (I. Ptolemaios 305-ben Kr. e.) hoznak hosszantartó, független, önálló politikai, gazdasági és kulturális életet a Nilus völgyébe.

A Kr. e. VIII., VII., VI. és V. századokban tehát néger, asszir, görög, nubiai és perzsa főszínekkel festődött át a Nilus menti kultúrterület. És mennyi a főszin árnyékában meghúzódó idegen mellékszín! Mennyi idegen új hatást kapott! Így többek közt megismerkedett a görögség révén a tulajdonképpeni pénzzel, elárasztották vasfegyverekkel, szerszámokkal és többek között divatosná vált az új pénzeknek bevagdálása és feldarabolása is. Minden jel arra mutat, hogy a pénzbevagdolás szokásának terjesztésében nagy része volt a perzsa gyűjtőnév alatt rejtőzködő népelemnek, mert ahol ezek jelen vannak, más területen is megtaláljuk ezt a szokást.

És itt felvetődik a kérdés, hogy Európa keletén, az ezüst barbarus területen ez a szokás egyidejű-e az ázsiai IV. századi gyakorlattal, vagy pedig közvetlenül követi azt északnyugatra irányuló népmozgalom, vagy kultúrhatás révén. A legkorábbi utánzott éremtípusoknak, az olvasható feliratuaknak stílárius kivitele megengedi, hogy e területen is már a IV. sz. folyamán éltek ezzel a szokással. A felirat-maradványos, romlott stílusuk bizonyítja, hogy a pénzek vagdalása a III. századra is átnyúlt, sőt, ha az ú. n. cois-toboci darabok korát a II. sz. első évtizedekre kellene beosztani, a II. sz. első felére is kiterjedt a szokás. Talán még helyesebb, ha azt mondjuk, hogy ez utóbbi sorozatnál felelevenítődött.

Szóvá kell még tenni ázsiai területekre vonatkozólag egy adatot, hogy a bevagdálások legkésőbbi dátumát közelebbről meghatározhassuk.

Imhof-Blumer egy phaselisi (Lycia) bevágott és prorás-ellenjegyes ezüst statert mutat be, melynek korát a Kr. e. II. sz.-ra teszi (190—136).¹⁸ Headnél azonban phaselisi érmeiken a prora-típus utoljára Kr. e. 276—168 közti periodusban fordul elő^{18/a}, és így — ha nem volna is régibb a bevágás, mint az ellenjegy — az érem korát éppen úgy tehetjük a III. századra, vagy a III. és a II. század fordulójára, mint a II. századra. Ezt az eddig egyedüli példát ilyen késő korból, Ázsia területéről el is hallgattuk volna, ha a helyi gyűjtemény eredeti darabjai közt nem találnánk 3 darab bevagdalt szélű, Makedon-protes feliratú tetradrachmát és az előbbiekkal egykorú, ugyancsak vágott 1 drb. eredeti thasosi tetradrachmát. Mind a négy drb. a Kr. e. II. sz.

¹⁸ Imhof-Blumer: Kleinasiatischen Münzen. II. k. XI. tábla 10. (Corolla Num. x. tábla 30.)

^{18/a} Head: Historia Numorum. 1911.

elején, vagy közepe táján verődött. A rajtuk levő bevágások lehetnek közel-egykorúak, de lehetnek későbbiek is. A thasosi és az egyik makedon darab bevágás-technikája azonos a helyi barbarusokéval, 2 darab makedoné azonban eltérő és egyezik ez alább szóvá teendő római köztársasági denariusok bevágási technikájával. Az ezüst pénzek bevagdálása tehát a makedon-thasosi területen — ritkán bár — a Kr. e. II. század folyamán is gyakorlatban van még, sőt amint máshelyen látni fogjuk, a római köztársasági denariusok révén, változott technikával bár, de átnyúlik az I. századra is. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az ú.n. coistobocus-sorozat kivételével sem a II., sem az I. századból eddig nem ismerünk bevagdalt barbarus (kelta, dák) érmet, hanem csak *eredeti* görög és római érmeiken találjuk a késői bevágásokat. Ezek az érmeik vagy más területről kerültek ide, vagy bizonyosságai a nemzetivé vált pénzveréstől eltérő pénzek iránti bizalmatlanságnak, amennyiben itt vagdalták be azokat.

Ezen jelenségekkel kapcsolatban nem hallgathatjuk el azt a tényt, hogy a kisázsiai galaták Kr. e. 171-ben, II. Eumenes pergamoni király seregében, az európai Görögország területén harcoltak a makedon Perseus ellen (Phalanna, Tessalia), sőt Attalos vezérlete alatt Hellasban teleltek.¹⁹ Az sem lehet teljesen a véletlen műve, hogy a helyi éremtár eredeti görög sorozatában az utolsó bevágásokat II. Eumenes uralkodásának végén (Kr. e. 197—159), a római makedon 1. provincia ezüst tetradrachmáin (Kr. e. 158—149) találjuk. Polybios (Kr. e. 212—122) a dunamelléki keltákat galatáknak nevezi.²⁰

Eddigi megfigyelések szerint tehát az a kép alakul ki előttünk, hogy az ókori érmeiken látható bevágások gyakorlata az ezüst barbarus területen is délkelet, illetve déli irányból terjedt el, mégpedig Ázsiából (közvetve Egyiptomból), talán épen a Bosporus-Hellespontuson, vagy a Balkánon át. Ázsiában a bevágások gyakorlata a Kr. e. III-ik századdal megszűnik, illetve ellanyhul úgy, hogy a II. században csak elvétve találkozunk vele. Az európai ezüst barbarus területen a még feiratot, vezető-típusú barbarusokon találjuk legnagyobb számmal, a nemzeti jelleggel bíró későbbi sorozatokon ellenben csak elvétve fordulnak elő.

Végül is azt a következtetést vonjuk le, hogy a Kr. e. II. század közepén nem volt már gyakorlatban Dacia területén a pénzek bevagdálása. A Kr. e. III. és II. század fordulóján hagyhattak fel e szokással és Észak-Dácia lakói élhettek utoljára azzal. A bevágásokkal olyan népelem élt, mely ragaszkodott a lőtípushoz, mert ezen a területen a bevágások 99%-a lovastípusú hátlapra esik. A bevagdaltak más etnikus környezetbe is tartozhatnak, mint a bevagdolatlanok.

Európa déli részén azonban valahol — a területre azonban a rendelkezésre álló adatok alapján határozottan még nem tudok ráutalni, — talán az északnyugati Balkán területén, amely a római consuláris érmeiket közvetítette Dacia területére, — elhalványodva és *más technikával* él tovább ez

¹⁹ Pauly-Wissowa: Real-Encykl. 1912. „Galatia és Eumenes“ címletek alatt. Nic. Jorga: Histoires des Roumains et de la Romanité orientale. Bucureşti. 1937. 272. l.

²⁰ Archaeol. Értesítő: ujf. 3. k. 124. l.

a szokás úgy, hogy a II. és I. század *klásszikus* római darabjain is fel-
találjuk néha. A barbarus (kelta, dák) dáciái érmek egyik-másik sorozatá-
val egyidős, de nem II. Fülöp-féle, hanem Nagy Sándor-, Lysimachos-,
Audoleon- stb. típusú érmeken sohasem találjuk a bevágásokat. Nem talál-
tuk ezeket sem a thasosi, sem makedon utánzatokon, de nem találtuk az
illyriai imitációkon sem, ami nem jelenti azt, hogy valóban nem létezhet-
nek. A tapasztaltakból kronológiai és bizonyos fokú etnikus következteté-
seket vonhatunk le, nevezetesen, hogy az utóbbiak később verettek, mint
a bevagdaltak, és hogy nem lovas típusúak, más etnikus környezet tulaj-
donai lehettek.

3. Bevágások római köztársasági érmeken.

Szóvá kell még tennünk a bevágásokra vonatkozó pár olyan jelenséget,
melyet nem eredeti görög és nem barbarus, hanem eredeti *római köztársasági*
érmeken észlelhetünk. A római consuláris denariusok kisebb sorozatánál
észleljük azt a szokást, hogy az éremszélien eszközölt bevágás alkal-
mával a pénzdarab nem az elő-, vagy hátlapon feküdt, hanem élére állították
azt és úgy hasították be. (2. kép 2.) Ez az eljárás szokatlan a görögöt utánzó
barbarusoknál. A helyi gyűjtemény 900 darab római consuláris denarius
között 8 olyan darabot találunk, melyeken a bevágás ilyen hasító eljárás-
sal készült.²¹ Ezeknek a consuláris daraboknak a veretési kora a Kr. e.
I. század, közelebről a Kr. e. 89 és 54 közti idő. Van köztük egy darab,
mely Kr. e. 154-ből való, de ez a bevágás annyiban nem jellegzetes, hogy
kivágtak az éremből. Szerintünk a consuláris érmeken e jelenség az úgy-
nevezett nummi serrati (fogazott szélű) hatásaként jelentkezik és a barba-
rus érmekhez viszonyítva jelzi az idő előrehaladott voltát, az új áramlatot,
mely ez alkalommal nem Keletről, hanem Nyugatról tör előre. A fenti két
darab makedon érem bevágása ezekkel egylényegű és egykorú.

A teljesség kedvéért megemlítjük még, hogy az Erdélyi Nemzeti Mú-
zeum consuláris denariusai között, az Antonia familiánál²² találunk egy
darabot, melyen a hátlapi quadriga felett 5 mm. hosszú, ékalakú áttörés (át-
lyukasztás) és nem behasítás látható. Ugyanilyen áttörést látunk egy
Augustus-koraibeli ezüst denariuson, az előlapon, a homlok előtt.²³

Ez a két példány esetlegesség szüleménye is lehet. A technikai eljárás
azonban összevethető egyrészt a barbarusokon gyakori bevágásokkal, más-
részt pedig a római köztársasági denariusokon oly gyakran látható betü-

²¹ Familia Calpurnia. Babelon 11. Coh. 12. Ell. homlok felett. — Kbl. 89. Kr. e.
 „ Licinia „ 7. „ 1.
 „ Lucretia „ 2. „ 2. Ell. homlok bevágva 74. Kr. e.
 „ Marcia „ 19. „ 16. Ell. Fej felett bev. 84. Kr. e.
 „ Plautia „ 13. „ 10. Ell. Fej felett bev. 54. Kr. e.
 „ Pompeia „ 5. „ 9. Ell. Sella cur. felett. 58. Kr. e.
 „ Renia „ 1. „ 1. Ell. Homlok felett folytonossági hiány.
 154. Kr. e.
 „ Tituria „ 2. „ 3. Ell. Nyak alatt. 88. Kr. e.

²² Babelon 1.; Cohen 1. Kr. e. 82-ből, serratus.

²³ Cohen 2. kiadás: I. 85/147. Kr. e. 11-ben vert érmen.

poncos és általában poncoktól származó utólagos beütésekkel (Einschläge). Minthogy mindkét példány a Kr. e. I. századból származik és, amint más alkalommal bővebben fogjuk látni, a köztársasági denariusok beütései főleg a Kr. e. I. században gyakoriak, a két példát ezeknek a körébe kell utalnunk. Kelleténél erősebb ütést kaptak ezek az érmek.

A bevágások rendeltetését illetőleg szakkörökben eltérők a vélemények. Schrötter Wörterbuchja „Subaerati“, „Serrati“ és „Einhib“ címletek alatt foglalkozik a kérdéssel. Lényegében idevonatkozóan a következőket mondja: már az archaikus korban történtek kísérletek arra, hogy a nemesfémű pénz animáját csekély értékű fémből készítsék. Forrer ezt tagadja. Az ilyen csalfaságok elleni védekezésre készültek, későbbi korban, a római köztársasági serrati, a III. vires monetales collegiumának intézkedése következtében, a senatus túlkapásai ellen (Mattyngliék véleménye). Voltak azonban bronzpénzek is, melyek ugyancsak fogazott szélűek (Demetrios syriai király öntött érmei), és viszont vannak ezüst serratusok, melyeknek nemtelen fém a lelke. Ezért tekinti Ant. Mayer a denariusok fogazatát csak dísznek (Einleitung. Zürich, 1842. 132. l.). A látható ellentmondások ellenére azonban Schrötter fémpróbának minősíti a korábbi érmeken látható bevágásokat, mert a fenti természetű hamisítások ellen leghatásosabb eljárás volt a bevágáson át megtekinteni a pénz anyagát. Mi a fentiekhez hozzátehetjük, hogy az első és második vaskorból ismeretesek olyan objektumok, melyek értékmérők épúgy lehetnek, mint ékszerek, és amelyeknél a vas- vagy bronzmagot vékony aranylemezzel burkolták. Ilyenek például a gyűrű nagyságú, kígyófejes bronz karikák (Arch. Ert. 3. k. 1870. 127—128. lap) és az Erdély (Bánát) területén talált, ugyancsak aranylemezzel borított vaspálcák Mezőnyékről. Ez utóbbiak, sajnos, elkallódtak.²⁴ Ilyen és hasonló csalafinta eljárások öröklődhettek a pénzvilágra is; ez ellen a bevágásokkal védekeztek már a görög pénzverés archaikus korában.

A helybeli gyűjteményben a legkorábbi subaeratus egy Nagy Sándor-féle tetradrachma. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum anyagából azonban egy II. Fülöp-féle inkább didrachmás (8.3 gr.), mint tetradrachmás darabot ismerek, melynek a lelke lágy, fehérfém.

A bevágások céljára vonatkozóan: — főleg Regling és Dressel idevonatkozó adatai alapján (Zeitschrift. f. Num. 37. k. 13—18. l.) — összefoglalóan az alábbiakban adjuk az eltérő véleményeket:

1. Fémpróba. Magánjellegű vállalkozás. Célja védekezés a hamisítások (subaerati, pelliculati, falsificati) ellen. Willers: Num. Z. 1899. 31. k. 355/6 l., Regling: Z. f. Num. 37. k. 13—18 l., Blanchet: Traité d. m. II, k. 534 l., Schrötter: Wörterbuch der Münzkunde, Berlin-Leipzig, 1930. „Einhib“ c. alatt. Lederer: Z. f. N. 41. k. 244 l. Gohl: Arch. Ért. 1901. 21. k.

2. Isteneknek szánt ajándék (votivtárgy, Opfergabe). Lenormant Les monn. des l'antiqu. I. k. 31. l. Forrer: Keltische Numism. 170. l. Részben Gohl. o. c. Lambert, Säuley, Hucher: — Blanchetnél II. k. 334. l.

²⁴ Jelentés a Magy. Nemz. Múzeum 1908. évi gyarapodásáról, 39. lap. A vaspálcákat megtalálásuk után 2—6 cm. hosszú darabokra tördelték.

3. Kényszerárfolyam (Zwangskurs) jegye, főleg a perzsa satrapák kezében. Babelon: Traité. I. k. 644—645. l.

4. A forgalomból való kivonás jele, tehát megsemmisítő jel. Hill: Num. Chron. 1898. 304. l. (Pudukota). Ruzicska: Berliner Münzbl. 1924. a makedonok részéről.

5. A beolvasztás megkönnyítését szolgálják. Longperier: Rev. Num. 1861. 427. l.

6. A fanatikus mohamedánok műve (keleti vonatkozásban). Theobach: Num. chron. 1899. 81. l.

Az eltérő vélemények közül mi is elsősorban és a megfigyelések jelen állapotában a fémpróba mellett foglalunk állást.^{24/a} Véleményünkben megerősít a Luschintól átvett alábbi idézet az izlandi (Skandináv) Gragas-féle törvényt illetőleg (Kr. u. XII. század), mely szerint „in dem Pfennig mehr Farbe von Silber ist als von Messing und er den Einschnitt aushält und ebenso von aussen ist, wie von innen“.²⁵

Mégis szükségesnek tartjuk a bevágások technikájának, helyének, és több bevágás esetén, az egymásután lehető megállapítását annál is inkább, mert — amint láttuk — határozott rendszeresség mutatkozik abban, hogy a lovas típus felőli hátlapot vágják be, és itt sem teljesen rendszertelenül esz-közklik azt, hanem mint a pl. constoboci sorozatnál, a helyi gyűjtemény anyagában, mindig a lószügyén át hatol az, amiből, — ha hasonló rendszerességet sikerül elégséges példány megfigyelése által elérni, — messzebbmenő következtetéseket is vonhatunk le esetleg a lókultusra, lóáldozatra vonatkozólag. A fémpróbán kívül, a barbarusok esetében is, a fentebb 3. pont alatt felsorolt lehetőségnek adunk előnyt, mely szerint forgalomképpé tették a bevágások által az illető darabokat. Nemcsak abban az értelemben, hogy a próbát ki nem állott darabokat úgyis megsemmisítették, hanem a szó valódi értelmében. Éppen azért szükségesnek itéljük a bevágások mikéntjének (helyének) fent hangoztatott pontos megfigyelését.

Ezekben kívántuk véleményünket adni az ókori érmeiken látható felületi jelenségeknek azon kategóriájáról, melyet röviden utólagos bevágások neve alatt foglaltunk össze. Hiszünk, fáradozásunk az igazság keresése terén nem volt hiábavaló és az itt tárgyalt kérdés részleteire mások munkássága révén is több fény fog esni.

Használt irodalom: Archeológia Értesítő, E. Babelon, Babelon-Morgan, Baumeister, A. Blanchet, Buletinul Societăței Numism. Romane, Cronica Numismatică și Archeologică, De La Tour, Gr. Deseffy Miklós, Die Antiken Muzen Nordgriechenlands, Ebert, J. Evans, Forrer, Head, G. Fr. Hill, Imhof-Blumer, N. Jorga, Gr. Kuun-Téglás, Luschin, Nestor, Mionnet, Numizmatikai Közöny, Paulsen, Pauly-Wissova, Regling, Sallet, Severeanu, Schlosser, Schrötter-Regling, O. Voetter, Zeitschrift für Numismatik.

Dr. Kovács István.

^{24/a} Az olyan esetek ugyan, amelyet Lederer elősorol (Z. f. N. 41. k. 243. l.) a nagidosi csoporttal kapcsolatban, ahol 8 subaeratus közül 7 darab bevagdaltalan, míg a jó anyaguakon van bevágás, — ellentmond az elmélet helyességének. Lederer ennek ellenére szintén fémpróbáknak tartja a bevágásokat.

²⁵ Luschin: Allgemeine Münzkunde, 1921. 218. l. (és 176. l.) „A fillér inkább ezüst, mint sárgaréz-színű legyen, bírja ki a bemetszést és kívül olyan legyen, mint belül.“

Auszug.

Die Einschnitte auf den altgriechischen, barbarischen und römisch-consularischen Münzen.

Das Studium befasst sich mit den, auf den altgriechischen, barbarischen und römisch-republikanischen Münzen befindlichen Einschnitten und mit deren Bedeutung. Der Verfasser hat auf Grund des zur Verfügung stehenden literarischen Materials nicht nur die, auf den barbarischen, sondern auch auf den altgriechischen Münzen vernehmbaren Einschnitten bezughabenden Daten gesammelt. Diese hat er geographisch und chronologisch geordnet und ist zur Schlussfolgerung gelangt, dass die Gewohnheit der Einschnitte im Laufe der Eroberungen des Persers Kambises auf das Gebiet Egyptens gelangen dürfte. Von dort hat sie sich auf der 5—4. Jahrhundertwende v. Chr. auf die südlichen Teile Kleinasiens zurückgezogen und von dort verbreitete sie sich, auf kontinentalen und auf Meereswegen, nach Europa so, dass sie am Ende des 4. Jahrhunderts v. Chr. und besonders im Laufe des 3. Jahrhunderts auch auf dem Gebiete des späteren Moesia Inferior und Daziens blühte.

In den ersten Jahrzehnten des 2. Jahrhunderts v. Chr. aber hörte sie auch auf diesen Gebieten auf und hat anderen Metallproben stattgegeben:

a) den auf Nummi Serrati-weise getätigten *Kanteneinschnitten*, die wir auf einigen römisch-konsularischen und macedonischen Denaren wahrnehmen können, in der hiesigen Lokalsammlung.

b) dem *Durchbruch* der Metalplättchen, den wir auf zwei Silber-Denaren sehen vom 1. Jahrhundert vor Chr., ebenfalls in der Lokalsammlung.

Das Studium hat auch die chronologische Abgrenzung der Kategorien verschiedenen Styles der barbarischen Münzen zum Ziele. Nach der Meinung des Verfassers, sind die Einschnitte Metallproben, respektive Merkmale der Inverkehrsetzung. Auch aus dem bisher wahrnehmbaren Systematismus können wir einige Folgerungen auf den Pferdekultus, Pferdeopfer ziehen, das auch dadurch unterstützt wird, dass die Einschnitte beinahe immer auf der Rückseite des Reitertyps getätigt werden.